

CSONTOS JÁNOS

Partok, konkolyok, jancsiszögek

Ferdinandy Györgyről,
Nagy Gáborról, Berta Zsoltról,
Horváth (EÖ) Tamásról
és Csenger Leventéről

Regényt írni elvileg XIX. századi tevékenység. Legkiforrottabb formájában a polgári erkölcsök mintakönyve és/vagy ostorozója; a műfaj azonban virulens maradt a film századában is; most pedig már eléggé benne járunk az új évezredben is ahhoz, hogy megállapíthassuk: a jelek szerint átvészeli a globális virtuális forradalmat is. Általában is elmondható ez az irodalomról, annak műnemeiről: a dráma a színpadi skanzeneken túl a szappanoperákban telet át (masszív népszínműves alapon); a líra minden ellenkező híreszteléssel szemben agyonüthetetlen (a rapperek korunk jokulátorai); az epika meg úgy kell az embernek, mint testnek a kenyér. A prózában a novella sínylette meg kevésbé a szövegirodalmi dühöt, a regény sokkal inkább: a rejtvényfejtésre mérsékelt hajló olvasói tömegeket az önfelszámoló posztmodern kultúra a ponyva- és lektűrírók karjaiba taszította. Egyszer majd meg kell vizsgálni: ezek az ünnepekt regényszerkesztők és házi teoretikusaik, akik szerint a történetmondás épp a zűrös rendszerváltozás évtizedeiben vált „lehetetlenné”, korlátoltak, gyávák vagy kollaboránsok voltak-e, mikor arról győzködtek az irodalom köztársaságának polgárait, hogy a saját meséink elmeséléséről, a társadalmi visszacsatolásra holmi íratlan esztétikai törvényszerűségek miatt le kell mondani. A magyar regény azóta is ebből a védtelen állcsúcsra elhelyezett balegyenesből tápáskodik. Kéretlen kibicként figyelem, miféle részeredményekkel.

*

Ferdinandy György regénye (*Egy sima, egy fordított*, Magyar Napló Kiadó, 2010) anyaregény. Ha úgy tetszik, külön műfaj ez: az anya személye mindenkinek az életében kitüntetett, hát még a művészeiben. (*A szív segédgái*.) Minősített formája, ha párban van az aparegénnyel. (Idekívánkozik párhuzamnak rögtön Vámos Miklós – de micsoda különbség...) Ferdinandy-nál nyomós okokból az aparegény született meg előbb (*A bolondok királya*, 2007) – például azért, mert az anya az ő számára főként a hiány szinonimája. S mint ilyen, a regény is töredékes-mozaikos, ezt erősítő családi album képei vannak a szöveg mellé tördelve – ha nem volna *A telefon* című fejezet, ez a bravúros zanzamatvány, azt hihetnénk, hogy az egész

könyv afféle vázlat, előkészület. De korántsem: a törött vázáról készített festmény nem ábrázolhat egész, pláne összeragasztott vázát. Ferdinandy mégsem leplezi, hogy a váza törött. A főhős hübrisze a disszidálás, hogy „húszévesen világgá futott”; a feszültség meg „az őszülő halántékkal hazatért fiú” nézőpontja miatt keletkezik, „aki úgy érzi, hogy sem okosabbá, sem bölcsébbé nem tették az évek”. Izgalmas alaphelyzet, akár egy nagy regény lehetősége is benne rejlik. Miért van (egész más értelemben) mégis hiányérzetem? Talán azért, amiért Arany János abbahagyta a gyászversét? („Nagyon fáj! nem megy!”) Ferdinandy-nak is fáj, de azért megy. A zavarom abból ered, hogy mintha mégis inkább a fiú regénye volna ez, s nem az anyáé. Mintha az anya – a legnagyobb tisztelet és szeretet mellett – mégiscsak pusztá ürügy volna ebben az egész időjátékban. A legenedéknyebb értelmezés szerint is legfeljebb egyenrangúak: az „egy sima, egy fordított” horgolóséma – gyér politechnikai emlékeim szerint – mintha azt jelentené, hogy ami innen nézve domború, az fonákjáról sima, és viszont. Azaz ha az anya az itthonmaradás szimbóluma, a fiú pedig az eltávozásé, ebből az alapanyagból és élményvilágból akár egyszer egy igazán nagy anyaregény, fiúregény, hazaregény is íródhat. Nem tudom, reális várakozás-e ez, de talán ez lehetne Ferdinandy opus magnuma.

*

A regényírás megújulásának markáns – és örök – terepe a történelmi regény. A történész óhatatlanul beszorul saját (objektivitásra törő, ám azt garantáltan soha el nem érő) hivatásának korlátai közé – a regényíró ellenben senki nem kényszeríti tudományos ketreche. Megmutathatja hát a történelem lelkét – de azért nem árt, ha megmarad a történelmi hitel is. Nagy Gábor regényének (*Ki a konkolyt vetette*, Magyar Napló Kiadó, 2009) már a témaválasztása is izgalmas és tabudöntőgető: egy rejtélyes papgyilkosság rekonstruálása. Az alaphelyzet, hogy „a falusi káplán a hatvanas évek végén, barátja pedig a rendszerváltozás után szembesül a hatalom egyszerre sokarcú és arctalan természetével”, egyrészt módot ad a történelmi távlat megteremtésére, másrészt arra a pikáns összehasonlításra, hogy mi a különbség a köztársaság és a népköztársaság „egyszerre sokarcú és arctalan természete” között. (Nagy Gábor szerint nem túl sok: ugyanaz a Láthatatlan Kollégium van működésben.) A regény nem holmi magyar Popieluszko-történet: sokkal több annál. Talán túlon túl sokkal is: nekem ez a sok-sok réteg elbonyolításként hatott. Érdekel például az időjáték (legalább négy sík: a ködbevesző idillikum, a papgyilkosság jelenideje, a nyomozás ideje egy emberöltővel később, illetve a

regényírás szinkronideje); de olykor belegabalyodtam. Érdekes a Sánta Ferencre hajazó *Ötödik pecsét*-es vonulat, de nem mindig éreztem rá a megfeleltetésekre. Szégyellem, de többet szeretnék tudni (érezni) a rituális ideológiai gyilkosság lélektani naturalizmusáról. Ehhez képest felületes és álszent kérdés, hogy holmi rendszerváltozások menetrendjében ki a búza és ki a konkoly. Nagy Gábor morális lény, moralista alkat, s ezért moralizáló regényíró. Én ennél ezek szerint cinikusabb vagyok: azt gondolom, a búzát és a konkolyt egy vékából vetik, de azért a búza és a konkoly ránézésre szétválogatható. Sánta Ferenc úgy volt árnyalt, hogy nem hőkölt vissza a sematizálástól. Nagy Gábor visszaretten, de azért minden lapon feldúl; és ez jó. Regénye filmre kívánczik: egy jól sematizáló, de azért cizellált rendező kezén fesztiváldíjakat nyerhetne, mint annak idején a Dobai Péter–Szabó István páros. Arról szólhatna, amit folyton elhallgatunk.

*

Kópé- és nemzedékregegynek tituláltatik Berta Zsolt munkája (*Jancsiszög*, Magyar Napló Kiadó, 2008), és már eleve ez is problematikus. A pikareszk lényege, hogy a főhős állandó, és mögötte – mint a búcsú körhinta festett képei – forognak el a változó díszletek. A nemzedékregegy ennek az ellentéte: itt a díszlet (a külvilág) az állandó, és a generációs élmény kiforrása van mozgásban; afféle kollektív nevelődési történet. Berta Zsolt szerencséje, hogy úgy ír, olyan magától értetődően és széles áradással mesél, ahogy a levegőt veszi – így csak nagy sokára tűnik fel a regényírói pozíció tisztázatlansága. Főhőse, Cseke András sorsa példászerűen hányatott – ami azért példászerű, mert így többféle helyzetben lehetséges megmutatni a késő kádárizmus és a korai demokrácia ellentmondásokkal terhes kisvilágait. Én itt csak a katonasztorit emelném ki: elképesztően pontos. Ami Garaczi Lászlónak az *Arc és hátraarc*ban nagy izzadsággal sikerült – a Néphadsereget mint torz rendszermodellt ábrázolni –, Berta Zsolt a kisujjából kirázza, csak aztán elejti a szálát: van neki sok. Még egy sztori, amire bizvást támaszkodhatna a rendezői öntetszelgésbe fulladt, ám megújulni kész honi filmipar.

*

Horváth (EÖ) Tamás alapélményei szemléletét a nyolcvanas évekből, az eszmélés évtizedéből valók. Szimbolikusnak is olvasható regényének (*Ahol a part szakad*, Magyar Napló Kiadó, 2010) alapállása nem nélkülöz némi Déry Tibor-os ízt (*G. A. úr X-ben*), de Karinthy Ferenc *Epepéje* is eszembe ötlött. A kiindulóponton túl azonban szinte minden más. Ez a könyv nem

a megérkezés, hanem a visszatérés regénye. (És akkor még egy asszociáció: Stanislaw Lem *Visszatérés* című sciifje, ahol a küldetését befejező időutazó űrhajós egy sarkából kifordult világot talál szülőbolygóján.) Horváth fikciója szerint a főhős, Ág János „a nyolcvanas években visszatér a Városba, a szocialista nagyipar egykori fellegvárába, kamaszéveinek színhelyére. Kénytelen szembesülni vele: nincs már jelen. eltűnt az érettségi tablóról, a kocsmákból, a köztudatból, s akik igazolhatnák, elérhetetlenek”. Remek lehetőség akár egy karkai építmény felhúzására is. Hogy miért vagyok mégis kissé csalódott? Az elmulasztott lehetőség miatt. Persze ha a rendszerváltozásról van szó, már egy vitadrámáért is hálásak lehetünk. Az író pedig mindenképp dicséret illeti a reformkommunista Gaál tenyérbe-mászó figurájának megteremtéséért.

*

A hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek után lassanként kezdenek történelemmé válni a kilencvenes évek is – bár e téren még feltűnően nagy a bátortalanság. Nem mondhatni, hogy még nincs kellő távlat, hiszen húsz év temérdek idő: a magyar regényírás klasszikusai sokkal kisebb feszítással dolgoztak. Csenger Levente novelláskötete (*Fordított zuhanás*, Magyar Napló Kiadó, 2010) üdítő kivétel: a fiatal prózaírónak szemléletét nincs történelemértelmezési problémája; az ő históriaérzékenysége úgyszólván napjainkig ér. Különös fénytörést ad írásainak a földrajzi kétlakosság (lélektan Erdély és az „anyaország” kettős állampolgára), illetve az időbeli határhelyzet (a karácsonyi forradalom gyermeke). Az ő erdélyi életanyaga már távolról sem rezonál Tamási Áron, Nyíró József vagy akár Wass Albert (olykor erősen stilizált) élményvilágára – ettől az illúziótlanságtól izgalmas. Azt is mondhatom, hogy a sötét tónus olykor már az elviselhetetlenséggel határos: például az 1989-es események „alulnézetből” való megfestése egyszerűen nem engedi az olvasót a fotelben veszteg üldögelni. Ugyanakkor szó sincsen cinizmusról, csak épp időközben csendben és észrevétlenül elkezdődött a XXI. század, amiről nem árt tudomást vennünk. Más itt már a tűréshatár, más az optika is – a jó és eszköztelen prózastílus pedig átsegít a nehezségeken. Ez a megidézett jelenkori Erdély nem tündérország, de azért nem is a poklok pokla: sok helyütt szegénység és elvándorlás jellemzi, a pesszimizmus azonban kézenfogva jár az optimizmussal. Hol van az megírva, hogy a blogok korának fia nem lehet szociálisan érzékeny? E röpke és töredékes szemlének paradox végeredménye, hogy mostani merítésünk szerint a XXI. századi regényesség legbiztatóbb módon egyelőre a novellában van jelen.